

بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های تفکر فلسفی در سند برنامه درسی ملی آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران

منصور خوشخوئی*

عطا ازنب**

چکیده

هدف کلی پژوهش حاضر، تعیین میزان توجه سند برنامه درسی ملی به مؤلفه‌های تفکر فلسفی است. تحقیق، از نظر هدف، کاربردی و از لحاظ روش مبتنی بر روش تحلیل محتوا است. به دلیل محدودیت، نمونه آماری همان جامعه آماری یعنی سند برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران است. روایی ابزار، از طریق روایی محتوایی و پایایی آن با ضریب توافق ویلیام اسکات، بیش از ۸۶٪ تعیین گردید. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از شاخص‌های آمار توصیفی و برای کسب اطمینان بیشتر نتایج، از شیوه آنتروپی شانون، بهره گرفته شد. نتایج حاکی از توجه نسبی سند اما نامتوازن و ناهماهنگ به مؤلفه‌های تفکر فلسفی است. مؤلفه «کنجکاوی» با ۶۹ واحد ثبت معادل ۲۶٪ و ضریب اهمیت ۰/۲۴۴، با بیشترین فراوانی و اهمیت مورد توجه و مؤلفه «وحدت شخصیت» با ۹ واحد معادل ۳٪ و ضریب اهمیت ۰/۰۲۴، مورد کم توجهی واقع شده است. مؤلفه‌های دیگر به ترتیب فراوانی و اهمیت، عبارت‌اند از: «علاقه به ارزش‌های انسانی» ۵۲ واحد معادل ۱۹٪ و ضریب اهمیت ۰/۲۰۲، «جامعیت» ۴۱ واحد یعنی ۱۵٪ و ضریب اهمیت ۰/۱۵۷، «تعمق» ۳۸ واحد معادل ۱۴٪ ضریب اهمیت ۰/۱۵۶، «استقلال رأی» ۳۱ واحد معادل ۱۱٪ و ضریب اهمیت ۰/۰۷۹، «نوجویی» ۱۸ واحد یعنی ۷٪ و ضریب اهمیت ۰/۰۷۲ و «انعطاف‌پذیری» ۱۳ واحد معادل ۵٪ و ضریب اهمیت ۰/۰۲۴ بوده است.

کلیدواژه‌ها: تفکر فلسفی، سند برنامه درسی ملی، مؤلفه‌های تفکر فلسفی.

* استادیار گروه فلسفه تعلیم و تربیت، دانشگاه بوعلی سینا همدان (نویسنده مسئول)، khoshkhoei@basu.ac.ir

** کارشناس ارشد فلسفه تعلیم و تربیت، دانشگاه بوعلی سینا همدان، ataaaznab@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۷/۳، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۱۰/۲۵

۱. مقدمه

اندیشمندان، برای تفکر که برترین و مؤثرترین گوهر وجود انسان، از رفتارهای متمایز او و عامل برتری بر مخلوقات دیگر است، انواع و اقسامی در نظر گرفته‌اند. یکی از مهم‌ترین انواع آن، تفکر فلسفی است که به نظر برنیفر (Brenifer) (۲۰۰۴)، کامل‌ترین و جامع‌ترین نوع تفکر است که انواع دیگر تفکر از جمله تفکر منطقی، انتقادی و خلاق را دربرمی‌گیرد. تفکر و تعقل در دین اسلام جایگاه ویژه‌ای دارد. قرآن کریم در تعلیمات خود، برای رسیدن به مقاصد و معارف اسلامی، سه راه را در دسترس پیروان خود قرار داده است: ظواهر دینی، حجت عقلی (تفکر فلسفی) و درک معنوی. برخی از مصادیق آن به شرح زیر است:

قرآن کریم به اشکال مختلف جایگاه بلند متفکران و دانشمندان را تذکر داده است: زمر: ۹ و مجادله: ۱۱

انسان را به تفکر در آفرینش و تفکر در خود و خلقت دعوت کرده است: آل عمران: ۱۹۱ و ۱۹۲

در بسیاری از آیات، استدلال عقلی آورده می‌شود و با منکران احتجاج می‌کند: هود: ۳۵، انبیاء: ۲۲ و مومنون: ۹۱

در آیه‌های فراوان دیگری، نشانه‌های خود را با هدف واداشتن مردم به تفکر، بیان می‌نماید. تعبیری چون: لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ، لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ، أَفَلَا تَتَفَكَّرُونَ، لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ و یا تعبیری چون: أَفَلَا تَعْقِلُونَ، أَفَلَمْ تَكُونُوا تَعْقِلُونَ، لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ، إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ، لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ، أَفَلَا يَعْقِلُونَ، که هر یک از آنها چندین بار تکرار شده است.

صاحب‌نظران، ویژگی‌های تفکر فلسفی را به گونه‌های مختلف ارائه کرده‌اند که بارزترین آن مربوطه به اسمیت (۱۹۵۶) است که ابعاد ذهن فلسفی را جامعیت، تعمق و قابلیت انعطاف معرفی می‌کند و شریعتمداری (۱۳۷۲) علاوه بر تأکید روی نظر اسمیت، تفکر فلسفی را به صورت کامل‌تر دارای ده ویژگی: تردید منطقی، کنجکاوی، استقلال رأی، سعه‌ی صدر، نوجویی، علاقه به ارزش‌های انسانی، وحدت شخصیت، دید گسترده، ژرف‌اندیشی و انعطاف‌پذیری برمی‌شمارد.

نظام رسمی آموزش و پرورش، مهم‌ترین کانونی است که موظف است تا نیروهای انسانی یک جامعه را به صورتی جدی مورد تربیت و آموزش قرار دهد؛ تنها نهادی است که به صورت هدفمند برنامه‌ریزی و امکانات رو به سوی هدف‌های تربیتی دارد (پیترز و هرست، ۱۳۸۹: ۶۸). به باور بسیاری از صاحب‌نظران حوزه تعلیم و تربیت، مانند: دیویی

(۱۹۶۶)، اسمیت (۱۳۷۰)، انیس، اپل و لیپمن (به نقل از مارزینو ۱۳۸۰) و نلر (۱۳۶۹)، آموزش و پرورش تفکر، وظیفه نهاد رسمی تعلیم و تربیت و نظام آموزشی هر کشور محسوب می‌شود که با تدوین برنامه‌های مورد نیاز، در پرورش انسان‌های متفکر که قادر به رویارویی با موقعیت‌های منحصر به فرد زندگی خویش و کشف و صورت‌بندی راه‌حل‌های معطوف به آن‌ها باشند، نقش اساسی داشته باشند. طرح تحول بنیادین آموزش و پرورش و تدوین سند برنامه درسی ملی، آخرین تغییری است که به منظور برطرف کردن نقاط ضعف نظام‌های پیشین، در حال انجام است و همچون همه نظام‌های آموزشی دیگر، پایاپای با تغییرات در عرصه‌های مختلف اجتماعی، سعی در جبران کاستی‌ها و به‌روز کردن برنامه‌ها مطابق با تحولات اجتماعی است.

هر چند بطور معمول در اسناد آموزش و پرورش به موارد جزئی نمی‌پردازند، اما در سند برنامه درسی ملی به عنوان نقشه راه برنامه‌های جامع یاددهی - یادگیری تاکید بر تفکر فلسفی به عنوان یکی از ارکان تعلیم و تربیت از اولویت‌های اساسی به شمار می‌رود به همین سبب، این پژوهش بر آن است تا ضمن تحلیل سند برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران، میزان اهتمام آن را بر مؤلفه‌های تفکر فلسفی بررسی کرده، مسئله این است که سند برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران که مدعی تحول اساسی در حوزه تعلیم و تربیت است، چه اندازه به این مهم پرداخته و آیا توانسته است که نواقص نظام آموزشی قبلی را جبران نماید و خواهد توانست به جای پرورش و فشار بر حافظه، قوای فکری و منطقی دانش‌آموزان را پروراند، آن‌ها را به معرفت واقعی، قضاوت صحیح، ژرف‌اندیشی، کنجکاوی، واکاوی و واریسی محیط پیرامون، رهنمون شود؟

۲. تفکر فلسفی و مؤلفه‌های آن

به‌طور کلی اگر تفکر را بر دو پایه استوار بدانیم، یکی از این پایه‌ها در فلسفه و پای دیگر در روان‌شناسی ریشه دارد. بر این اساس هر یک از فلاسفه مهم تاریخ بشریت، از سقراط و افلاطون و ارسطو گرفته تا دکارت و اسپینوزا و هگل و دیگران، با پرسش‌ها و نظر‌ها و شیوه تفکر خود، به نوعی بر روال تفکر انسان از آغاز تاکنون تأثیرگذار بوده‌اند (مارزانو و دیگران، ۱۹۸۸: ۸). اسمیت (۱۹۵۶)، ذهنیت فلسفی را توانایی‌ها و ویژگی‌های ذهن می‌داند که به تفکر صحیح فرد کمک می‌کند و او را به قضاوت‌های صحیح عادت می‌دهد. او ذهنیت فلسفی را نه پر کردن مغز با محتوای دروس فلسفی و نه گرایش به یک فلسفه

خاصی می‌داند بلکه ذهنیت فلسفی را فعالیتی می‌داند که مشخصاً به بهبود داوری‌های ارزشی اختصاص یافته باشد. ذهنیت فلسفی برحسب درجه‌ای از جامعیت، تعمق و قابلیت انعطاف، زمانی مشخص می‌شود که فرد با مسائلی که برای حل آن‌ها فراخوانده می‌شود به داوری‌های ارزشی بپردازد. ذهن فلسفی فرد را آماده می‌کند تا با تفکر درست و منطقی پدیده‌ها را شناسایی نماید (سیف هاشمی و رجایی پور، ۱۳۸۳).

لیپمن و شارپ (به نقل از خوشبخت و همکاران، ۱۳۹۲)، از پیشگامان تفکر فلسفی و آموزش آن، برای تفکر فلسفی سه مهارت و هریک با مؤلفه‌های مربوط به خود، برمی‌شمارند:

مهارت‌های کاوش گری: پرسش‌های سودمند، دلایل و شواهد، جست‌وجوی توضیحات، بررسی جایگزین‌ها، تصحیح خود، تمرکز بر مسئله اصلی؛

مهارت‌های مفهومی و استدلالی: بیان معناها، تمایزهای سودمند، مقایسه‌های مناسب، مثال‌های سودمند، استنتاج‌های مرتبط، قضاوت‌های سنجیده؛

مهارت‌های تعاملی: گوش دادن به دیگران، شرکت در بحث، کمک به یکدیگر، بررسی اختلاف‌ها، احترام به دیگران، پذیرش انتقادهای دیگران.

شرفی (۱۳۸۱)، ذهن فلسفی را تفکر فلسفی معنا کرده و برای آن سه کارکرد قائل شده است که عبارت است از:

- کارکرد نظری: به این معنا که فرد چارچوبی برای اندیشه‌های خود بیابد و به آن‌ها نظام خاصی ببخشد.

- کارکرد تحلیلی: به این معنا که فرد مفاهیم و واژه‌ها را تفسیر مجدد می‌کند.

- کارکرد دستوری: یعنی برای بایدها و نبایدها معیارهای ارزش‌گذاری مناسبی ایجاد کند (صص: ۲۱-۳۱).

بارزترین تقسیم‌بندی، مربوطه به اسمیت (۱۹۵۶) است که ابعاد ذهن فلسفی را این‌گونه برمی‌شمارد:

الف - جامعیت: جامعیت نوعی کل‌نگری و دیدن امور در یک زمینه‌ی وسیع است که باعث می‌شود فرد همواره در جهت وحدت بخشیدن به اندیشه‌هایش تلاش کند. جامعیت، دارای چهار ویژگی به شرح زیر است:

۱. مشاهده امور خاص با توجه به ارتباط آن‌ها به یک زمینه وسیع

۲. ارتباط دادن مسائل حاضر به هدف‌های دور

۳. به کار بردن قوه‌ی تعمیم

۴. توجه به جنبه‌های نظری (شریعت‌مداری، ۱۳۸۵: ۳۴).

ب) تعمق: تعمق سبب می‌شود فرد ایده‌ها و پدیده‌ها را مورد مطالعه عمیق و آنچه را که دیگران بدیهی تلقی کرده و درباره‌ی آن‌ها پرسش نمی‌کنند، مورد سؤال قرار دهد. تعمق، دارای ویژگی‌هایی به شرح زیر است:

۱. مورد سؤال قرار دادن آن چه را که دیگران مسلم و بدیهی فرض می‌کنند

۲. کشف امور اساسی و بیان آن‌ها در هر موقعیت

۳. توجه به اشارات و امور مربوط به جنبه‌های اساسی در هر موقعیت

۴. قضاوت و حکم را بر روش فرضیه‌ای - قیاسی قرار دادن (همان: ۴۰).

ج) قابلیت انعطاف: تجربه طولانی ما، میل دارد تا در ما نوعی جمود روانی به وجود آورد. گاهی ما به ارزشیابی‌های غیرقابل انعطافی از نظریات یا افکار می‌پردازیم انعطاف‌پذیری موجب می‌شود تا فرد از چنین رفتار غیرقابل انعطافی اجتناب ورزد. انعطاف‌پذیری هم مانند جنبه‌های دیگر تفکر فلسفی، دارای چهار ویژگی به شرح زیر است:

۱. رها ساختن خود از جمود روانی

۲. ارزش سنجی افکار و نظریات بدون توجه به منبع آن‌ها

۳. توجه به مسائل مورد بحث از جهات متعدد

۴. پذیرفتن نظریه‌ها یا قضاوت‌های موقتی و شرطی و علاقه به اخذ تصمیم در مواقع

مبهم (اسمیت، ۱۳۷۰: ۹۸).

یکی از تقسیم بندی‌های جامع نیز مربوط به شریعت‌مداری (۱۳۷۲) است که ویژگی‌های تفکر فلسفی را بدین صورت تعریف می‌کند:

۱. تردید منطقی: فیلسوف در برخورد با افکار و عقاید گوناگون، حالت تردید در خود ظاهر می‌سازد.

۲. کنجکاو: فرد کنجکاو از برخورد با مطالب تازه یا مشاهده واقعه تازه به فکر فرو می‌رود و از این راه دایره فهم و تجربیات خود را گسترش می‌دهد.

۳. استقلال رأی: فیلسوف از استقلال رأی برخوردار است. آن چه را می‌پذیرد یا رد می‌کند، شخصاً بررسی می‌نماید و در صورت وجود دلایل قانع‌کننده یا نبودن آن، به پذیرش یا رد امری اقدام می‌کند.

۴. سعه‌ی صدر: سعه‌ی صدر به معنای باز بودن فکر یا گسترده بودن دایره تفکر است. کسی که دارای سعه‌ی صدر است، از برخورد با آرای مختلف و مخالف، بیم و هراسی ندارد.
۵. نوجویی: فیلسوف به آن چه هست یا آن چه در محافل فیلسوفان مطرح است، قناعت نمی‌کند. او می‌خواهد مسئله‌ای تازه، نظری تازه، نظامی جدید، روشی نو یا تحلیلی جدید مطرح کند.
۶. علاقه به ارزش‌های انسانی: فیلسوف ضمن تهیه نظامی ارزشی یا اخلاقی که در انگیزه‌ها، معیارها، اصول و آرمان‌های اخلاقی در یک طرح اساسی باهم ارتباط پیدا کرده‌اند، در مناسبات خود با دیگران و یا در جامعه انسانی این نظام را بر رفتار خود حاکم می‌سازد.
۷. وحدت شخصیت: منظور از وحدت شخصیت، وجود نظام فکری و اخلاقی ثابت در زمان‌ها و مکان‌های مختلف است (شریعتمداری، ۱۳۷۲: ۹۳-۷۲).
- ۸ دید گسترده
۹. انعطاف‌پذیری
۱۰. ژرف‌اندیشی.

۳. رسالت نظام تربیت رسمی در آموزش تفکر

علاقه به پرورش توانایی‌های فکری امری است که از دیرباز اندیشمندان و مربیان تعلیم و تربیت به آن توجه کرده‌اند. در سده اخیر به دلیل گسترش علم و فناوری و حاکمیت نگرش صنعتی به تعلیم و تربیت، نظام‌های آموزشی توجه خود را بیش‌تر به انتقال مهارت‌ها و اطلاعات علمی معطوف داشته و از تربیت انسان‌های خلاق و متفکر فاصله گرفته‌اند در حالی که نخست باید چگونه فکر کردن را به دانش‌آموزان آموخت و به قول کانت چگونه فکر کردن باید از رسالت‌های اولیه و اساسی آموزش و پرورش باشد (اسمیت، ۱۳۷۰: ۳۷).

فیلسوفانی مانند رابرت انیس، ریچارد پل و متیو لیپمن معتقدند ماهیت اصلی انسان ذهن یا اندیشه اوست و هدف اصلی تعلیم و تربیت باید به پرورش افرادی متفکر، اهل استدلال و خردگرا معطوف باشد. در این صورت ثمره نهایی تعلیم و تربیت می‌تواند به صورت ذهنی جستجوگر تجسم یابد (مارزینو، ۱۳۸۰: ۲۰). وظیفه نظام آموزشی است که در جهت تغییر «چگونگی تفکر» در افراد برنامه‌ریزی کند و تک‌تک آن‌ها را از جزئی‌نگری به کل‌نگری، از سطحی‌نگری به ژرف‌نگری و از کلیشه‌ای فکر کردن به انعطاف‌پذیری در

تفکر سوق دهد (عباس زاده، ۱۳۷۴: ۳۷-۳۵). اسمیت و هولفیش رسالت مدرسه و آموزش و پرورش را آموزش تفکر دانسته و این پرسش را مطرح کرده‌اند که اگر شاگردان ضمن اشتغال به تحصیل در مدرسه فکر کردن را نیاموزند، چگونه می‌توانند به یادگیری ادامه دهند. به همین سبب این فرض که فکر کردن راه را برای آموزش هموار می‌کند به طور کلی پذیرفته شده است (اسمیت و هولفیش، ۱۳۷۳: ۸). لیپمن (۲۰۰۳: ۶۴) نیز بر این باور است که در آموزش و پرورش، مهم‌ترین عامل، پرورش تفکر در دانش‌آموزان است و هدف از آموزش تفکر را تربیت افرادی متفکر و اندیشمند در نظام تعلیم و تربیت می‌داند.

برنامه درسی ملی نقشه راه برنامه‌های جامع یاددهی - یادگیری است که در هر نظام آموزشی همه آن چه را که باید آموخته شود، در برمی‌گیرد و باید یکی از مفاهیم مورد توجه آن، تفکر و آموزش و پرورش آن باشد چراکه آموزش و پرورش توانایی تفکر، از دیرباز مورد توجه اندیشمندان و مربیان تعلیم و تربیت بوده و به‌طور رسمی از وظایف نظام آموزشی محسوب می‌شود. منظور غایی تعلیم و تربیت این است که شخص را بر تفکر روشن و منطقی و سازنده توانایی دهد تا بتواند در حل مشکلات و معضلات زندگی و سازمان دادن تجارب گذشته و نتیجه گرفتن از آن برای آینده موفق شود؛ به قول کانت چگونه فکر کردن و رشد قوه تفکر باید از رسالت‌های اولیه و اساسی آموزش و پرورش باشد و برای پرورش آن ابزارهایی لازم است که یکی از آن‌ها داشتن ذهن فلسفی است که افراد را در تفکر صحیح و منطقی کمک می‌کند. وظیفه نظام آموزشی است که در این باره برنامه‌ریزی کند و تک‌تک انسان‌ها را از جزئی‌نگری به کل‌نگری، از سطحی‌نگری به ژرف‌اندیشی و از کلیشه‌ای فکر کردن به انعطاف‌پذیری در تفکر سوق دهد (اسمیت، ۱۳۷۰؛ شعبانی، ۱۳۸۲؛ عباس زاده، ۱۳۷۴). چنین سندی باید از شش ویژگی عمده برخوردار باشد:

جامعیت: یعنی باید همه مؤلفه‌های لازم را برای برنامه‌ریزی درسی و تهیه، تدوین، اجرا و ارزشیابی برنامه‌های درسی دربر داشته باشد (مثال: اقتضائات ایدئولوژی، روان‌شناسی، جامعه‌شناسی، اقتصاد، تکنولوژی، پداگوژیکی و...).

تعادل: یعنی باید برای تعیین و تبیین و گزینش مؤلفه‌های تأثیرگذار، اعتدال لازم رعایت شود (مثال: رعایت اعتدال میان نیازها، علاقه‌ها و انتظارات جامعه و افراد یا میان کسب دانش، بینش و ارزش و مهارت).

هماهنگی و انسجام: یعنی ارائه و تبیین همه مؤلفه‌ها، منسجم و هماهنگ صورت گیرد و هیچ تناقضی در گفته‌ها و نوشته‌ها و بایسته‌ها مشاهده نشود.

منطق روشنی و شفافیت: یعنی هیچ‌گونه ابهام، پیچیدگی و کلی‌گویی در بیانیه‌ها موجود نباشد. تبیین همه، به وضوح و روشنی و به صورت قابل فهم مجریان، صورت گیرد.

انعطاف: یعنی کلیه تبیین‌ها با توجه به تفاوت‌های فردی، محیطی و منطقه‌ای و با توجه به شرایط و امکانات و با رعایت اصل واقع‌بینی، با در نظر گرفتن درجاتی از انعطاف صورت گیرد تا بتوان برنامه‌هایی متنوع و متناسب با واقعیت‌ها و شرایط را تدارک دید.

انطباق: یعنی گفته‌ها، استانداردها، راهبردها و رهنمودها منطبق با مبانی شناخته و مطالعه شده، سنت‌ها و یافته‌های علمی و پژوهشی ارائه شود و هیچ تبیینی بدون انطباق با نتایج مطالعات انجام‌شده صورت نگیرد (رئیس دانا، ۱۳۸۹).

« سند برنامه درسی ملی آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران » به‌عنوان یکی از زیر نظام‌های اصلی سند تحول بنیادین و به‌منزله نقشه جامع یادگیری، زمینه‌ایجاد تحول همه‌جانبه، گسترده و عمیق در مفاهیم و محتوای آموزشی را فراهم می‌آورد. این برنامه تحول‌آفرین با تدارک فرصت‌های تربیتی متنوع و جامع، درصدد است تا امکان کسب شایستگی‌های لازم جهت درک و اصلاح موقعیت بر اساس نظام معیار اسلامی توسط دانش‌آموزان را میسر سازد و آنان را برای تکوین و تعالی پیوسته هویت خویش تا دستیابی به‌مراتبی از حیات طیبه یاری رساند. رسالت خطیر سند، فراهم آوردن سازوکارهای مناسب برای طراحی، تدوین، اجرا و ارزشیابی از برنامه‌های درسی در سطوح ملی تا محلی می‌باشد تا مبتنی بر فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی، مفاهیم آموزشی و تربیتی به‌صورت نظام‌مند و ساختاریافته در اختیار کودکان و نوجوانان قرار گیرد و محیطی بانشاط و مدرسه دوست‌داشتنی را به تصویر بکشاند (سند برنامه درسی ملی، ۱۳۹۱).

با توجه به این‌که مسئولیت پرورش تفکر به‌ویژه تفکر فلسفی، به‌صورت رسمی بر عهده نظام آموزشی است، این پژوهش بر آن است تا ضمن بررسی سند برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران، میزان اهتمام آن را بر مؤلفه‌های تفکر فلسفی (بر مبنای مؤلفه‌های هشت‌گانه دکتر علی شریعتمداری) بررسی کند. مسئله این است که سند برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران که مدعی تحول اساسی در حوزه تعلیم و تربیت است، چه اندازه به این مهم پرداخته و آیا توانسته است که نواقص نظام آموزشی قبلی را جبران نماید؟ به چه میزان خواهد توانست به‌جای پرورش و فشار بر حافظه، قوای فکری و منطقی دانش‌آموزان

را پرورانده، آن‌ها را به معرفت واقعی، قضاوت صحیح، ژرف‌اندیشی، کنجکاوی، واکاوی و واریسی محیط پیرامون، رهنمون شود؟

اهمیت و نقش تفکر فلسفی در زندگی، ضرورت و اهمیت بررسی آن را در سند برنامه درسی ملی آموزش و پرورش ایجاب می‌کند به همین سبب، این پژوهش سند پیش‌گفته را از این منظر مورد بررسی قرار داده تا میزان تأکید آن را بر مؤلفه‌های تفکر فلسفی، که هدایتگر مدیران، مربیان، معلمان و دانش‌آموزان در مراحل مختلف زندگی است، بسنجد و در ویرایش‌های بعدی سند، نقاط ضعف احتمالی اصلاح گردد. باشد که دانش‌آموزانی فکور با قدرت فلسفیدن به جای دانش‌آموزانی منفعل و بدون روح فلسفی، پرورش یابند.

۴. روش تحقیق

پژوهش حاضر از نظر هدف، کاربردی و از نظر روش اجرا، مبتنی بر روش تحلیل محتوا است. تحلیل محتوا به هر روش استنباطی اطلاق می‌گردد که به صورت منظم و عینی به منظور تعیین ویژگی‌های پیام‌ها به کار برده می‌شود که پژوهشگر بتواند آن‌ها را به صورت کمی تجزیه و تحلیل کند. این روش برای هر شکلی از ارتباطات انسانی - از اشارات تا کتاب‌های درسی و از تخته‌اعلانات تا پیام‌های تجاری تلویزیون - به کار برده می‌شود (دلاور، ۱۳۸۰: ۲۷۵). در این پژوهش، تقسیم‌بندی ویژگی‌های تفکر فلسفی از دکتر شریعتمداری، به عنوان ملاک قرار گرفت (شکل ۱). در بررسی و مطالعه پایایی چک لیست تفکر فلسفی از نظر چند تن از صاحب نظران تربیتی، دو مورد از مؤلفه‌ها - تردید منطقی و سعه صدر - در ویژگی‌های دیگر - تعمق و انعطاف‌پذیری - ادغام گردید. با توجه به خصوصیات مؤلفه تردید منطقی و این‌که شخص در برابر افکار و عقاید گوناگون، ابراز تردید می‌کند و بدون استدلال، هر عقیده و باوری را نمی‌پذیرد، با خصوصیات تعمق یعنی مورد سؤال قرار دادن آن‌چه را که دیگران مسلم و بدیهی فرض می‌کنند، دارای هم‌پوشی و تناسب بودند، در هم ادغام و مؤلفه تردید منطقی حذف گردید. همچنین خصوصیات مؤلفه سعه صدر یعنی عدم بیم و هراس و تعصب در مواجهه با آرای مختلف و مخالف و تحلیل، ترکیب و ارزیابی افکار، با خصوصیات مؤلفه انعطاف‌پذیری یعنی رها ساختن خود از جمود روانی در موقعیت‌های حساس و ارزش‌سنجی افکار و آرا بدون توجه به منبع آن‌ها، متشابه‌اند، ادغام و مؤلفه سعه صدر نیز حذف گردید. بدین صورت مؤلفه‌های هشت‌گانه زیر به عنوان ملاک پژوهش قرار گرفت. همچنین، مؤلفه‌های هشت‌گانه نیز با زیر مقوله‌های

متناسب، مشخص گردید تا کدگذاران را در انجام عمل کدگذاری یاری دهد و این کار را با دقت و شفافیت بیش‌تری انجام دهند. جدول زیر، کد مؤلفه‌ها و زیر مقوله‌های هریک را نشان می‌دهد. جامعه آماری در این پژوهش، سند برنامه‌درسی ملی جمهوری اسلامی ایران ۱۳۹۱ و بخش مربوط به اهداف تفصیلی نگاشت پنجم سند ۱۳۹۰ است. برای تحلیل و کاوش سند برنامه‌درسی ملی آموزش و پرورش، سند به پنج قسمت - با توجه به محتوا و شباهت مطالب - تقسیم شد (جدول ۲).

جدول ۱: کد و زیر مقوله‌ی مؤلفه‌ها

کد	مؤلفه	تشریح یا زیر مقوله
۱	کنجکاوی	بررسی علل و ماهیت امور؛ تمایل به شناختن امور مختلف؛ پرسشگری؛ به فکر فرو رفتن؛ شناخت؛ توجه؛
۲	نوجویی	عدم قناعت فکری؛ تازه خواهی؛ تحلیل جدید، انگیزه خلاقیت؛ کشف مسائل تازه؛ تنوع؛ خلاقیت
۳	استقلال رأی	بررسی شخصی امور؛ عدم تقلید؛ ابراز نظر
۴	علاقه به ارزش‌های انسانی	باور به مقام ارزشمند و کرامت انسان، احترام به دیگران، احسان و مهرورزی، خدمت به جامعه، رعایت حقوق دیگران
۵	وحدت شخصیت	هماهنگی در رفتار و گفتار؛ پرهیز از رفتارهای چندگانه در جامعه؛ صداقت و یک‌رنگی؛ پرهیز از دروغ و افترا؛ شناخت هویت یگانه خویش
۶	جامعیت	کل‌نگری؛ مشاهده امور خاص با توجه با ارتباط آنها به یک زمینه وسیع؛ ارتباط دادن مسائل حاضر به هدف‌های دور؛ به کاربردن قوه تعمیم؛ توجه به جنبه‌های نظری؛ استنتاج و انتزاع؛
۷	تعمق	مورد سوال قرار دادن؛ کشف امور اساسی و بیان آنها در هر موقعیت؛ توجه به اشارات امور مربوط به جنبه‌های اساسی در هر موقعیت؛ قضاوت و حکم را بر روش فرضیه‌ای - قیاسی قرار دادن تجزیه و تحلیل؛
۸	انعطاف‌پذیری	رها ساختن خود از جمود روانی؛ ارزش‌سنجی افکار بدون توجه به منبع آنها؛ توجه به مسائل مورد بحث از جهات متعدد؛ پذیرش نظرها یا قضاوت‌های موقتی و شرطی؛ علاقه به اخذ تصمیم در مواقع مبهم

جدول ۲: قسمت‌های مختلف سند

مبانی	اهداف	اصول	حوزه‌های یادگیری	سایر
-------	-------	------	------------------	------

برای گردآوری اطلاعات، از فهرست واری (چک لیست) سنجش مؤلفه‌های تفکر فلسفی استفاده گردید. برای تعیین روایی ابزار، از روایی محتوایی استفاده گردید و فهرست واری در اختیار چند نفر از متخصصان تعلیم و تربیت قرار گرفت و پس از اعمال اصلاحاتی، مورد تأیید و استفاده قرار گرفت. برای تعیین پایایی ابزار، از کدگذاری مجدد استفاده شد و محتوای سند و واحدهای ثبت مرتبط با تفکر فلسفی، پس از کدگذاری از سوی محقق، در اختیار پنج نفر از اساتید و کارشناسان تعلیم و تربیت قرار گرفت و پس از کدگذاری مجدد، از طریق فرمول ویلیام اسکات (اسکات، ۱۹۹۵؛ لیاقتدار و همکاران، ۱۳۸۸؛ زمانی، ۱۳۸۵ و ساروخانی، ۱۳۸۰، به نقل از لیاقتدار، ۱۳۸۸؛ عابدی و عریضی، ۱۳۸۲؛ فراهانی و ملکی، ۱۳۹۱)، ضریب توافق داوران تعیین شد. بیش از ۸۶٪ توافق، نشان از بالا بودن ضریب توافق میان داوران کدگذار است.

$$C.R = \frac{\text{مقوله مورد های توافق}}{\text{کل مقوله ها}} \times \frac{223+249+248+227+227}{271 \times 5} \times 100 = 86 / 66$$

برای تجزیه و تحلیل داده‌ها، از آمار توصیفی (فراوانی، فراوانی درصدی و...) استفاده گردید. همچنین برای اعتباربخشی به نتایج استخراج شده، از شیوه‌ی آنتروپی شانون که از تئوری سیستم‌ها وارد تحلیل محتوا شده (عادل آذر، ۱۳۸۰)، بهره گرفته شد.

۵. یافته‌ها

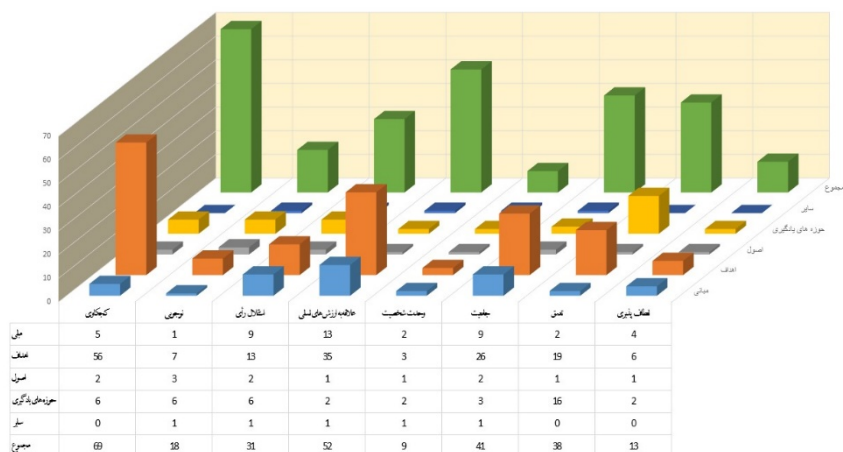
از مجموع تمام واحدها با فراوانی ۲۷۱ واحد، همان‌طور که در جدول- نمودار ۱ مشخص است، مؤلفه‌ی کنجکاوی با ۶۹ واحد معادل ۲۶٪ کل مؤلفه‌ها، بیشترین فراوانی و با ضریب اهمیت ۰/۲۴۴، مهم‌ترین مؤلفه و وحدت شخصیت با ۹ واحد فراوانی معادل ۳٪ کل مقوله‌ها، کم‌ترین فراوانی و با ضریب اهمیت ۰/۰۲۴، ضعیف‌ترین مؤلفه شناخته شدند. مؤلفه‌های دیگر به ترتیب، علاقه به ارزش‌های انسانی با ۵۲ واحد معادل ۱۹٪ و ضریب اهمیت ۰/۲۰۲، جامعیت با ۴۱ واحد یعنی ۱۵٪ و ضریب اهمیت ۰/۱۵۷، تعمق با ۳۸ واحد یعنی ۱۴٪ و ضریب اهمیت ۰/۱۵۶، استقلال‌آی با ۳۱ واحد معادل ۱۱٪ و ضریب اهمیت ۰/۰۷۹، نوجویی با ۱۸ واحد معادل ۷٪ و ضریب اهمیت ۰/۰۷۲ و انعطاف‌پذیری با ۱۳ واحد یعنی ۵٪ مجموع مؤلفه‌ها و ضریب اهمیت ۰/۰۶۶، در رتبه‌های بعدی فراوانی و اهمیت قرار دارد. بامقایسه فراوانی مؤلفه‌ها با تفکیک قسمت‌های پنج‌گانه سند، در مجموع ۲۷۱ واحد، بیشترین آن‌ها یعنی ۱۶۵ واحد، معادل ۶۲٪ در قسمت اهداف

۴۸ بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های تفکر فلسفی در سند برنامه درسی ملی...

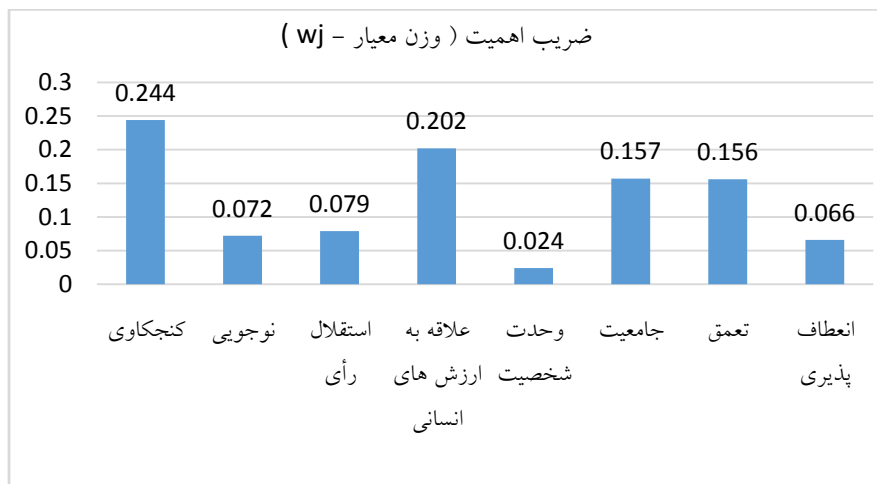
و در قسمت‌های دیگر به ترتیب، مبانی با ۴۵ واحد معادل ۱۷٪، حوزه‌های یادگیری با ۴۳ واحد معادل ۱۵٪، اصول با ۱۳ واحد یعنی ۵٪ و سایر قسمت‌های دیگر سند هم ۵ واحد معادل ۱٪ کل مؤلفه‌ها مشاهده گردید. جدول - نمودار ۲، فراوانی مؤلفه را با تفکیک قسمت‌های پنج‌گانه نشان می‌دهد. همچنین به منظور تحلیل دقیق‌تر فراوانی مؤلفه‌ها و پراکندگی آن‌ها در قسمت‌های مختلف سند و بر اساس شیوه آنتروپی شانون و مطابق مراحل آن، نتایج به دست آمده در نمودار ۱ آمده است.

جدول - نمودار ۱: کد، فراوانی، درصد، ضریب اهمیت و رتبه بندی مؤلفه‌های تفکر فلسفی

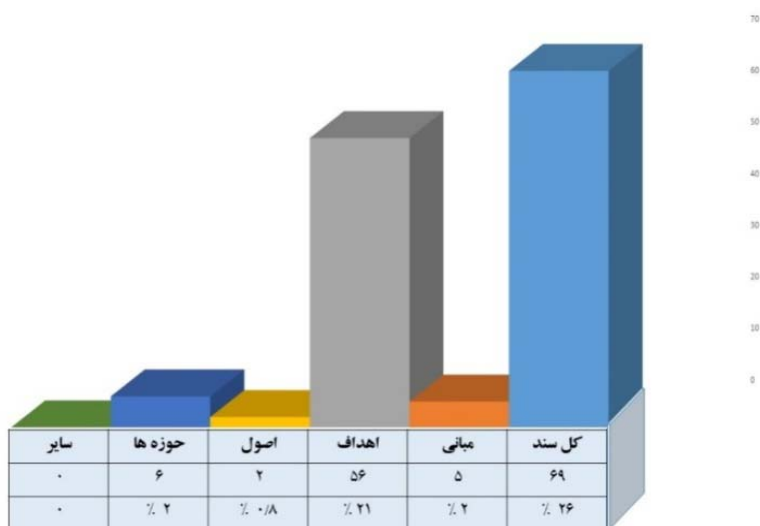
جدول - نمودار ۲: فراوانی مؤلفه‌های تفکر فلسفی در سند برنامه درسی ملی با تفکیک قسمت‌های پنج‌گانه

نمودار ۱: ضریب اهمیت مؤلفه‌های تفکر فلسفی در سند برنامه درسی ملی

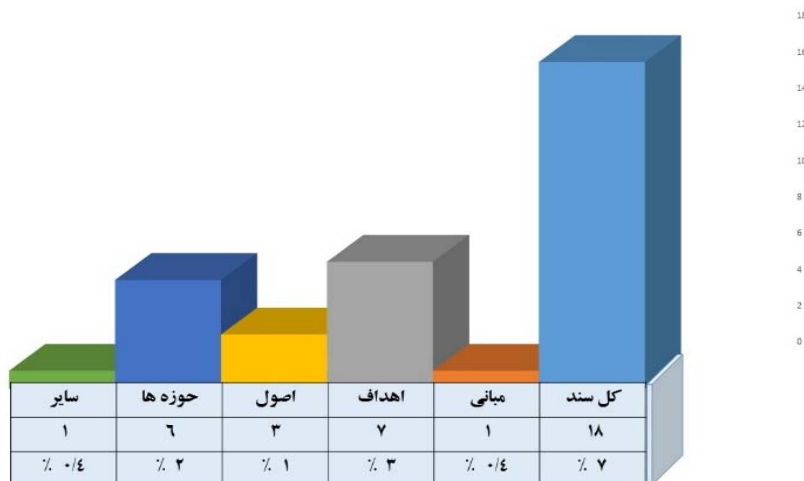
تحلیل بیشتر به تفکیک مؤلفه‌ها و قسمت‌های پنج‌گانه و نیز در پاسخ به سؤالات تحقیق (هشت سؤال)، در ادامه خواهد آمد.

۱- در سند برنامه درسی ملی آموزش و پرورش، تا چه میزان به مؤلفه کنجکاوی توجه شده است؟ پس از کاوش سند برنامه درسی ملی به تفکیک قسمت‌های پنج‌گانه، تعداد جملات مرتبط با مؤلفه کنجکاوی، شناسایی و با کد ۱ استخراج گردید. کل واحدها، ۶۹ واحد بود که این تعداد یعنی ۲۶٪ تمام مؤلفه‌ها و همچنین با ضریب اهمیت ۰/۲۴۴، نشان از بیشترین و مهم‌ترین مؤلفه تفکر فلسفی در سند است. از این تعداد، بیشترین فراوانی آن مربوط به قسمت اهداف با ۵۶ واحد یعنی ۲۱٪ و قسمت‌های دیگر سند، به ترتیب، حوزه‌های یادگیری ۶ واحد معادل ۲٪، مبانی فلسفی و علمی ۵ واحد تقریباً ۲٪، اصول ۲ واحد یعنی ۰/۸٪ و قسمت سایر هم فاقد واحد مرتبط با این مؤلفه تفکر فلسفی بود (جدول-نمودار ۳).

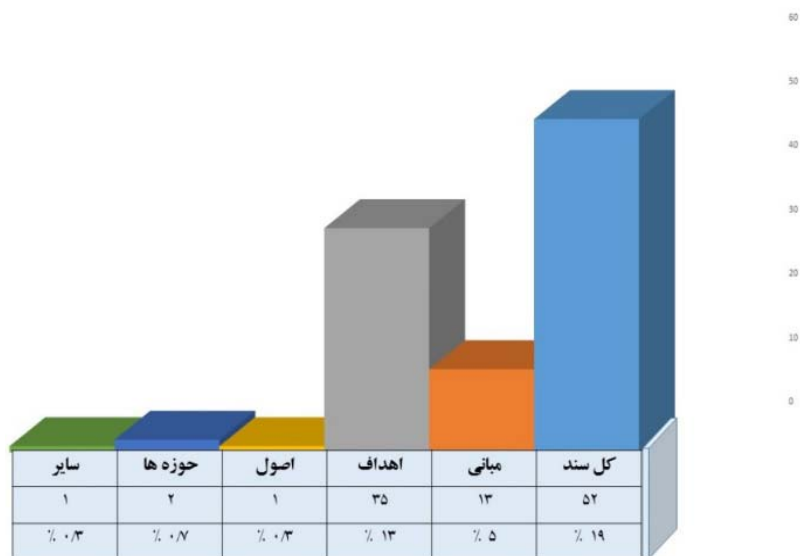
جدول - نمودار ۳: فراوانی و درصد مؤلفه کنجکاوی در سند برنامه درسی ملی

۲- در سند برنامه درسی ملی آموزش و پرورش، تا چه میزان به مؤلفه‌ی نوجویی توجه شده است؟ واحدهای مرتبط با مؤلفه نوجویی با فراوانی کمتری نسبت به کنجکاوی در سند موجود است. همان‌طور که در جدول نمودار ۴ مشخص است، مجموع فراوانی این مؤلفه در کل سند ۱۸ واحد یعنی ۷٪ تمام مؤلفه‌های تفکر فلسفی است و با ضریب اهمیت ۰/۰۷۲، در رتبه ششم فراوانی و اهمیت قرار دارد. بیشترین فراوانی به تعداد ۷ واحد یعنی ۳٪ در قسمت اهداف مندرج در سند است و قسمت‌های دیگر به ترتیب، حوزه‌های یادگیری ۶ واحد یعنی تقریباً ۳٪، اصول ۳ واحد معادل ۱٪ و هریک از قسمت‌های مبانی فلسفی و علمی سند و سایر بخش‌ها، ۱ مورد معادل ۰/۴٪ از کل مؤلفه‌ها را به خود اختصاص داده است.

جدول - نمودار ۴: فراوانی و درصد مؤلفه نوجویی در سند برنامه درسی ملی

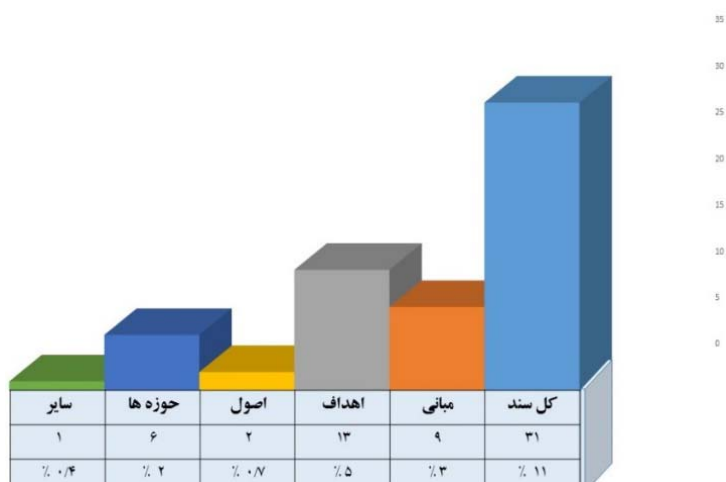
۳. در سند برنامه درسی ملی آموزش و پرورش، تا چه میزان به مؤلفه استقلال رأی توجه شده است؟ به منظور پاسخ به سؤال سوم پژوهش، جملات موجود در سند برنامه درسی ملی که مرتبط با مؤلفه‌ی استقلال رأی بود با کد ۳، شناسایی و کدگذاری گردید که نتیجه آن در جدول نمودار ۵ خلاصه شده است. این مؤلفه با فراوانی ۳۱ واحد معادل ۱۱٪ مجموع مؤلفه‌ها و ضریب اهمیت ۰/۰۷۹، در رتبه پنجم مؤلفه‌ها هم از حیث فراوانی و هم از نظر اهمیت، قرار گرفت. اما بیشترین فراوانی این ۳۱ واحد، در قسمت اهداف با ۱۳ واحد یعنی ۵٪ کل مؤلفه‌ها قرار دارد و در قسمت مبانی ۹ واحد معادل ۳٪، در حوزه‌های یادگیری ۶ واحد تقریباً ۲٪، در اصول ۲ واحد معادل ۰/۷٪ درصد و بالاخره در قسمت سایر، ۱ مورد تقریباً ۰/۴٪ تمام مقوله‌ها نمایان هستند.

جدول - نمودار ۵: فراوانی و درصد مؤلفه استقلال رأی در سند برنامه درسی ملی

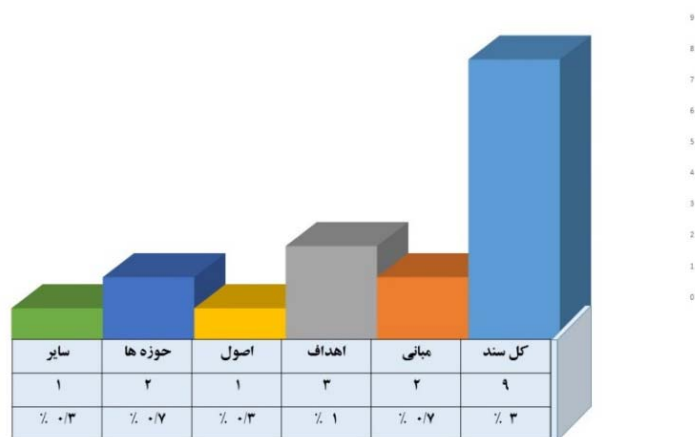
۴- در سند برنامه درسی ملی آموزش و پرورش، تا چه میزان به مؤلفه علاقه به ارزش‌های انسانی توجه شده است؟ مؤلفه علاقه به ارزش‌های انسانی یکی از مؤلفه‌های مورد توجه سند است (جدول-نمودار ۶)، که بعد از کنجکاوی بیشترین فراوانی و اهمیت را داشته است. ۵۲ واحد مرتبط با این مؤلفه که معادل ۱۹٪ کل مقوله‌ها است، در سند مشاهده گردید و همچنین ضریب اهمیت ۲۰۲/۰، این مؤلفه را در جایگاه دوم فراوانی و اهمیت در بین سایر مؤلفه‌ها قرار داده‌است که بیشترین این تعداد یعنی ۳۵ واحد و معادل ۱۳٪ آن در قسمت اهداف است؛ بعد از آن مبانی با ۱۳ واحد و ۵٪، حوزه‌های یادگیری با ۲ واحد و ۰٫۷٪ و سایر قسمت‌ها با ۱ واحد معادل ۰٫۳٪ کل مقوله‌ها را در خود جای داده‌اند.

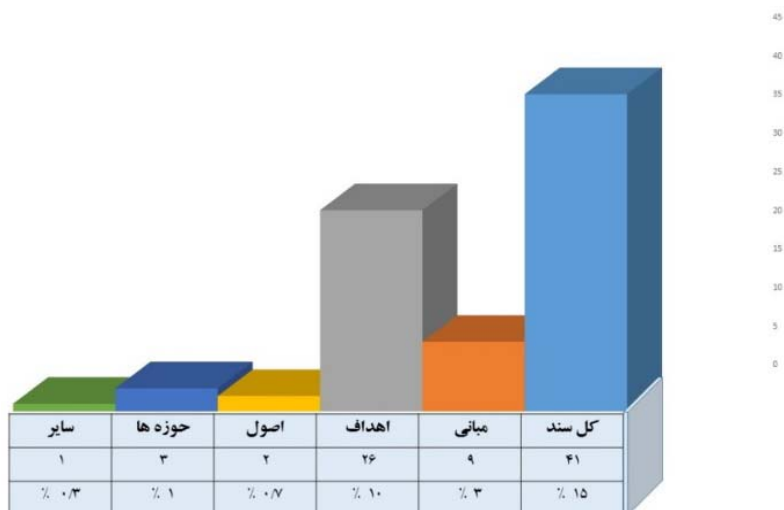
جدول - نمودار ۶: فراوانی و درصد مؤلفه علاقه به ارزش‌های انسانی در سند برنامه درسی ملی

۵- در سند برنامه درسی ملی آموزش و پرورش، تا چه میزان به مؤلفه‌ی وحدت شخصیت توجه شده است؟ مؤلفه وحدت شخصیت، کم‌ترین فراوانی و اهمیت را در بین مؤلفه‌های دیگر دارد. فراوانی این مؤلفه ۹ واحد معادل % ۳ کل مقوله‌ها و ضریب اهمیت آن هم ۰/۰۲۴ است که آن را در رتبه‌ی هشتم یعنی رتبه آخر مؤلفه‌ها از نظر فراوانی و اهمیت قرار داده‌است؛ از این تعداد، ۳ واحد یعنی % ۱ در قسمت اهداف، قسمت‌های مبانی و حوزه‌های یادگیری هر کدام ۲ مورد معادل % ۰/۷ و سایر قسمت‌ها نیز ۱ مورد تقریباً معادل % ۰/۳ کل مقوله‌ها را در خود جای داده است (جدول-نمودار ۷).

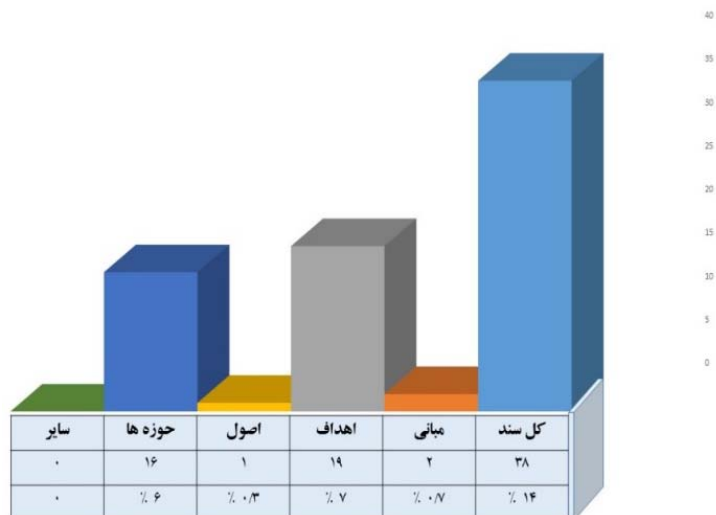
جدول - نمودار ۷: فراوانی و درصد مؤلفه وحدت شخصیت در سند برنامه درسی ملی

۶- در سند برنامه درسی ملی آموزش و پرورش، تا چه میزان به مؤلفه دید گسترده (جامعیت) توجه شده است؟ جامعیت سومین مؤلفه از نظر رتبه فراوانی و اهمیت است (جدول-نمودار ۸). ۴۱ واحد مرتبط با این مؤلفه معادل ۱۵٪ کل مؤلفه‌ها در سند مشاهده گردید و ضریب اهمیت آن از طریق آنتروپی شانون، ۱۵۷/۰ محاسبه گردید. قسمت اهداف با ۲۶ واحد یعنی ۱۰٪ تمام مؤلفه‌ها، بیشترین تعداد را در خود جای داده و قسمت‌های دیگر نیز به ترتیب، مبانی با ۹ واحد معادل ۳٪، حوزه‌های یادگیری با ۳ واحد معادل ۱٪، اصول با ۲ واحد معادل ۰/۷٪ و سایر بخش‌ها نیز با ۱ واحد یعنی ۰/۳٪ درصد از کل مقوله را به خود اختصاص داده است.

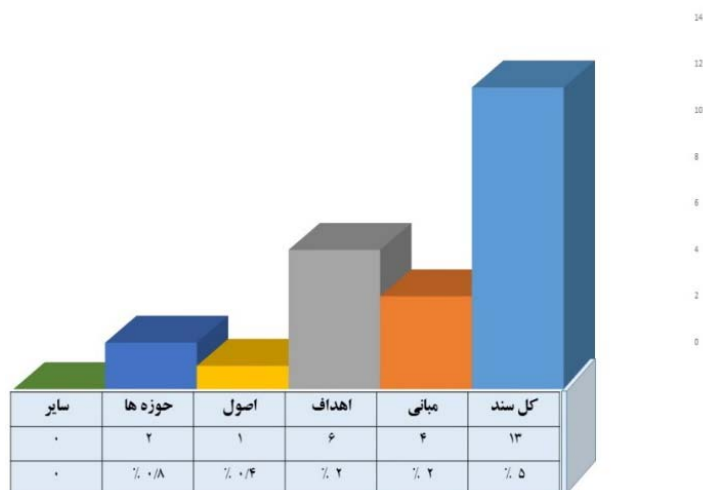
جدول - نمودار ۸: فراوانی و درصد مؤلفه جامعیت در سند برنامه درسی ملی

۷- در سند برنامه درسی ملی آموزش و پرورش، تا چه میزان به مؤلفه ژرف‌اندیشی (تعمق) توجه شده است؟ مؤلفه تعمق با ۳۸ واحد ثبت معادل ۱۴٪ کل مقوله‌ها و ضریب اهمیت ۱۵۶/۰، در رتبه چهارم از حیث فراوانی و اهمیت قرار دارد. از این تعداد، قسمت اهداف ۱۹ مورد یعنی ۷٪ تمام مؤلفه‌ها را دارد و قسمت‌های دیگر نیز به ترتیب حوزه‌های یادگیری با ۱۶ واحد معادل ۶٪، مبانی با ۲ واحد معادل ۰/۷٪، اصول با ۱ واحد یعنی تقریباً ۰/۳٪ را به خود اختصاص داده و قسمت سایر بخش‌ها نیز فاقد مؤلفه تعمق است (جدول-نمودار ۹).

جدول - نمودار ۹: فراوانی و درصد مؤلفه تعمق در سند برنامه درسی ملی

۸- در سند برنامه درسی ملی آموزش و پرورش، تا چه میزان به مؤلفه انعطاف‌پذیری توجه شده است؟ مؤلفه انعطاف‌پذیری همچون وحدت شخصیت، از فراوانی و اهمیت کمتری نسبت به دیگر مؤلفه‌ها برخوردار است. این مؤلفه با ۱۳ واحد معادل % ۵ کل مؤلفه‌ها و ضریب اهمیت ۰/۰۶۶، در رتبه هفتم یعنی ماقبل آخر از نظر فراوانی و اهمیت قرار دارد. از این تعداد هم قسمت اهداف با ۶ واحد معادل تقریباً % ۲، مبانی با ۴ واحد معادل تقریباً % ۲، حوزه‌های یادگیری با ۲ واحد معادل تقریباً % ۰/۸ و اصول با ۱ واحد تقریباً معادل % ۰/۴ درصد کل مؤلفه را در خود جای داده است و قسمت‌های دیگر نیز فاقد واحدهای مرتبط با این مؤلفه است (جدول-نمودار ۱۰).

جدول - نمودار ۱۰: فراوانی و درصد مؤلفه انعطاف پذیری در سند برنامه درسی ملی

۶. بحث

وجود ۲۷۱ واحد ثبت (جمله یا مضمون جمله) مرتبط با مؤلفه‌های تفکر فلسفی، نشان از توجه نسبی سند به این مفهوم است. اما همه مؤلفه‌ها به صورت متعادل و متوازن مورد توجه سند واقع نشده است.

به منظور پاسخ به پرسش اول پژوهش، کنجکاوی با کد ۱، اولین مؤلفه تفکر فلسفی بود که مورد تحلیل و بررسی قرار گرفت. کنجکاوی یکی از ویژگی‌های مشترک کودکان و فیلسوفان است که فرد را به بررسی علل و ماهیت امور تحریک می‌کند. این مفهوم پیوسته مورد توجه اندیشمندان و روان‌شناسان بوده است. محققان، ویژگی‌هایی مانند: ماجراجویی، تمایل به دانستن، دست‌کاری، مشاهدات با تأمل، آگاهی از محیط اطراف، مشاهدات دقیق، گوش دادن به دقت، پرسشگری، جستجوگری مداوم، علاقه‌مند به تازگی، علاقه‌مند به ناشناخته‌ها، مجذوب شدن، فعال بودن، قدرت تصور و.. را برای کنجکاوی برشمردند (صمدی، ۱۳۹۲)، که نشان اهمیت و نقش آن در پرورش ذهن به‌ویژه در سال‌های نخستین تعلیم و تربیت است. همان‌گونه که در نتایج مشخص است، بیشترین توجه سند بر مؤلفه کنجکاوی با ۶۹ واحد که این به‌تنهایی ۲۶٪ تمام مؤلفه‌هاست. همچنین با ضریب اهمیت ۰/۲۴۴، مهم‌ترین مؤلفه‌ی مورد توجه سند است. با توجه به نقش و اهمیت کنجکاوی در

شکل‌دهی و تحریک ذهن، می‌توان گفت که سند برنامه درسی ملی از این نظر از غنای لازم برخوردار است. قابل توجه است که بیشترین فراوانی این مؤلفه نیز مربوط به قسمت اهداف است و با توجه به نقش هدف در برنامه درسی ملی به‌عنوان نقشه راه متصدیان تعلیم و تربیت از سطوح بالای نظام آموزشی گرفته تا صف مقدم آن یعنی معلمان و مربیان، می‌توان نتیجه گرفت که اهداف تربیتی و آموزشی موجود در سند برنامه درسی ملی از این نظر غنی بوده و می‌تواند اذهان فراگیران را به سمت‌وسوی کندوکاو برای دانستن، تحریک به فراگیری و نهایتاً به‌سوی داشتن ذهن فلسفی هدایت کنند به همین سبب می‌توان در پاسخ به سؤال اول پژوهش گفت که سند به مؤلفه کنجکاوی توجه و تأکید خوبی کرده است.

دومین مؤلفه موردبررسی، در پاسخ به سؤال دوم پژوهش، نوجویی است که با توجه به توضیحات و تأکیدات اندیشمندان و روانشناسان بر این مفهوم، شایسته است که در سند به‌عنوان نقشه راه برنامه‌های آموزشی و تربیتی موردتوجه قرار گیرد. فرد دارای ویژگی نوجویی به آن چه هست یا آن چه در محافل مطرح است، قناعت نمی‌کند. او می‌خواهد مسئله‌ای تازه، نظری تازه، نظامی جدید، روشی نو و یا تحلیلی جدید مطرح کند. نوجویی انگیزه‌ای برای خلاقیت است. سیر عقلانی یا رها ساختن اندیشه از نفوذ عوامل گوناگون زمینه را برای خلق افکار تازه آماده می‌سازد. در این پژوهش واحدهای ثبت مرتبط با این مؤلفه که طیف وسیعی از نوجویی، نواندیشی، خلاقیت، عدم قناعت فکری و... را دربرداشت، شناسایی گردید که فراوانی آن ۱۷ واحد معادل ۷٪ کل مؤلفه‌ها و ضریب اهمیت آن، ۰/۰۷۲ است. این مؤلفه در رتبه‌ی ششم از نظر فراوانی و اهمیت قرار دارد که با توجه به اهمیت آن در پرورش افکار و اذهان فراگیران و نقش آن در رشد فکری آنان، نتایج نشانگر عدم توجه کافی سند برنامه درسی ملی به این مفهوم است و نتوانسته است دست‌اندرکاران تعلیم و تربیت کشور را در این راستا رهنمون گشته، آنان را در راهنمایی فراگیران به‌سوی داشتن ذهنی خلاق و فکری نواندیش، یاریگر باشد. پس در پاسخ به سؤال دوم باید گفت که سند به مؤلفه نوجویی کم‌توجه بوده و بر آن تأکید نکرده است.

شخص دارای تفکر فلسفی از استقلال رأی برخوردار است؛ آن چه را می‌پذیرد یا رد می‌کند شخصاً بررسی می‌نماید و در صورت وجود دلایل قانع‌کننده یا نبودن دلایل، به پذیرش یا رد امری اقدام می‌کند. استقلال رأی پایه و اساس خلاقیت و نوآوری را تشکیل می‌دهد. سند برنامه درسی ملی می‌تواند با توجه بیشتر به این مفهوم، مربیان و متولیان تعلیم و تربیت را در راستای یاری‌رساندن به فراگیران جهت استقلال فکری و ذهنی و متعاقب آن استقلال در ابعاد مختلف زندگی فردی و اجتماعی یاری رساند. با این اوصاف سند برنامه

درسی ملی، ۳۱ واحد ثبت یعنی ۱۱٪ کل مؤلفه‌ها به استقلال رأی پرداخته و ضریب اهمیت آن‌هم ۰/۰۷۹ است که آن را در رتبه پنجم فراوانی و اهمیت قرارداده‌است. نتایج حاکی از عدم توجه کافی سند به این مفهوم است و نتوانسته است که اهمیت آن را در جای‌جای سند، نمایان کند.

علاقه به ارزش‌های انسانی یکی دیگر از ویژگی‌های انسان متفکر و شخص دارای ذهن فلسفی است. فرد به بررسی ارزش‌ها می‌پردازد و بررسی ارزش‌ها و نقش آن‌ها در مناسبات اجتماعی باید او را به ارزش‌های انسانی علاقه‌مند سازد. شخص ضمن تهیه نظامی ارزشی یا اخلاقی که در انگیزه‌ها، معیارها، اصول و آرمان‌های اخلاقی در یک طرح اساسی باهم ارتباط پیدا کرده‌اند، در مناسبات خود با دیگران و یا در جامعه انسانی این نظام را بر رفتار خود حاکم می‌سازد. علاقه‌مندی به ارزش‌های انسانی در محیط آموزشی و تربیتی، موجبات سازگاری، رفاقت، هم‌گرایی و هم‌اندیشی را در بین فراگیران فراهم می‌کند و این مهم، تأثیرات و عواقب مثبت فراوانی برای روزهای آتی دانش‌آموزان در پی دارد. سند برنامه‌درسی ملی، ۵۲ بار به این مؤلفه اشاره کرده است که این یعنی ۱۹٪ کل مؤلفه‌ها و ضریب اهمیت آن‌هم ۰/۲۰۲ محاسبه گردید. این مؤلفه از نظر فراوانی و اهمیت، در رتبه‌ی دوم مؤلفه‌ها قرار دارد. اختصاص ۳۵ واحد یعنی ۱۳٪ از این تعداد در بخش اهداف، نشانگر توجه نسبتاً خوب سند به این مفهوم است و در پاسخ به سؤال چهارم پژوهش، می‌توان گفت که سند بر مؤلفه‌های اخلاقی به ارزش‌های انسانی، همچون مؤلفه‌ی کنجکاوی، تأکید و توجه خوبی کرده است.

شخص دارای تفکر فلسفی، شخصیت واحدی دارد. شخصیت دوگانه و چندگانه ندارد. در زمان‌ها و مکان‌های مختلف، دچار تناقض و تضاد در رفتار و گفتار و اندیشه و منش نمی‌شود. از کذب و دروغ احتراز می‌کند و صدق و صداقت را پیشه می‌کند. وظیفه‌ی مرییان است که متریبان را بدین سو هدایت کرده، آنان را در کسب شخصیت یگانه یاری دهند. لازم است که سند برنامه‌درسی ملی در تمام قسمت‌های خود به این امر توجه نماید تا محصول نظام آموزشی، دارای ثبات شخصیت و صداقت و راستی باشند. سؤال پنجم این پژوهش هم در این راستا بود تا نشان دهد که سند نام‌برده چه اندازه به این مهم پرداخته است. پس از کاوش، ضعف سند در این مورد مشخص گردید و در کل سند فقط ۹ واحد ثبت مرتبط با این مفهوم شناسایی شد که شامل ۳٪ تمام مؤلفه‌هاست. همچنین این مؤلفه با ضریب اهمیت ۰/۰۲۴، ضعیف‌ترین مؤلفه شناخته شد و در رتبه آخر از نظر فراوانی و اهمیت قرار دارد. ضعف سند، آنجا بیشتر می‌شود که در بخش اهداف (کلی و تفصیلی) تنها

۳ واحد ثبت معادل ۱٪ و در قسمت مبانی فلسفی و علمی تنها ۲ واحد معادل ۰/۷٪ به این مفهوم اشاره شده است و این نشان از اهتمام کمتر سند برنامه درسی ملی به این مفهوم است و نیاز به بازنگری و اصلاح جدی در قسمت‌های مختلف مخصوصاً اهداف و مبانی فلسفی و علمی دارد.

جامعیت، ویژگی بارز شخص متفکر و دارای ذهن فلسفی است که اندیشمندان زیادی به‌ویژه اسمیت، بر آن تأکید کرده‌اند و دکتر شریعتمداری نیز آن را در بیان ویژگی‌های ذهن فلسفی آورده است. شایسته است که سند برنامه درسی ملی در تمام قسمت‌های خود به این مفهوم اهتمام دهد تا ماحصل فرایند تعلیم و تربیت، انسان‌هایی کل‌نگر، دورنگر و جامع‌اندیش باشند و خود را مقید به زمان و مکان خاص نکنند. بررسی سند نشان داد که این مؤلفه به تعداد ۴۱ واحد معادل ۱۵٪ کل مؤلفه‌ها و ضریب اهمیت ۰/۱۵۷، از توجه و اهمیت نسبی سند برخوردار است و بیشترین فراوانی هم با ۲۶ واحد یعنی ۱۰٪، در قسمت هدف‌ها است که این یکی از نقاط قوت سند است و توانسته است توجه نسبتاً خوبی به مفهوم جامعیت داشته باشد که این موضوع به‌صورت مستقیم یا غیرمستقیم بر فراگیران و متریبان تأثیرگذار خواهد بود.

تعمق و ژرف‌اندیشی هم دیگر ویژگی ذهن فلسفی است. شخص دارای تفکر فلسفی، آن چه را که دیگران بدیهی و مسلم فرض می‌کنند، مورد سؤال و تردید قرار می‌دهد؛ تعصب جاهلانه را به کناری نهاده، عقاید نادرست و بت‌های فکر خود را شناسایی کرده، در کشف امور و بیان آن‌ها تردیدی به خود راه نمی‌دهد و می‌تواند به‌صورت جامع و قیاسی قضاوت کند. نظام آموزشی موظف است که این توانایی را در فراگیران نهادینه و تقویت کند تا از خروج انسان‌های بی‌اراده و بی‌کفایت، ساده‌لوح و سطحی‌نگر، متعصب و جاهل، از سیستم نظام آموزشی و ورود آن‌ها به اجتماع، جلوگیری کند. با توجه به اهمیت این مفهوم، سؤال هفتم پژوهش حاضر به این امر می‌پردازد تا میزان تأکید سند برنامه درسی ملی را بر این مؤلفه شناسایی کند که با کد ۷، مورد بررسی قرار گرفت و در پایان تنها ۳۸ واحد ثبت در این باره شناسایی گردید که شامل ۱۴٪ تمام مؤلفه‌هاست. همچنین با ۰/۱۵۶ ضریب اهمیت مناسبی دارد که آن را در رتبه چهارم از نظر فراوانی و اهمیت قرار می‌دهد. شایان توجه است که ۱۹ مورد یعنی ۷٪ به بخش اهداف و ۱۶ مورد، تقریباً ۶٪ به بخش حوزه‌های یادگیری تعلق داشت که آمار نسبتاً خوبی از توزیع مؤلفه تعمق در قسمت‌های مذکور است چراکه این بخش‌ها، بیشترین نزدیکی را به حوزه عملی نظام آموزشی دارند و تأثیرات به‌مراتب ملموس‌تری نسبت به بخش‌های دیگر سند

دارند. در پاسخ به پرسش هفتم پژوهش نیز باید گفت که سند، به مؤلفه تعمق و ژرف‌اندیشی، توجه نسبی داشته است.

ذهنیت فلسفی با قابلیت انعطاف کامل می‌گردد. آنجا که شخص از جمود روانی بپرهیزد و در ارزشیابی‌ها، نظرات و افکار، منعطف بوده در قضاوت‌ها بدون توجه به منابع و تنها از روی استدلال و منطق عمل کند؛ مسائل را در تمام جنبه‌ها بررسی کرده بتواند در مواقع لازم تصمیم بگیرد. یکی از بزرگ‌ترین چالش‌های روبه‌روی انسان امروزی و یکی از بزرگ‌ترین دلایل بروز جنگ‌ها و مناقشات کنونی انسان، ناشی از جمود فکری و عدم انعطاف در موارد حساس است. سند برنامه درسی ملی در تمام قسمت‌های خود به‌ویژه در اهداف و حوزه‌های یادگیری باید راهنمای کامل دست‌اندرکاران باشد و آن‌ها را بیشتر به سمت ترغیب فراگیران به داشتن انعطاف فکری سوق دهند. متأسفانه سند مذکور در تمام قسمت‌های خود تنها ۱۳ واحد ثبت یعنی ۵٪ کل مؤلفه‌ها به این مفهوم اشاره کرده است که با توجه به ضریب اهمیت ۰/۰۶۶، از نظر اهمیت نیز در رتبه ماقبل آخر قرار دارد. ضعف، آن‌جا بیشتر و عمیق‌تر می‌شود که تنها ۶ واحد یعنی تقریباً ۲٪ کل مؤلفه‌ها به قسمت اهداف تعلق دارد که نشان از کم‌توجهی سند برنامه درسی ملی به موضوع انعطاف‌پذیری در افکار و اندیشه‌هاست.

۷. نتیجه‌گیری

با نظر به اهمیت تفکر در زندگی انسان و نقش آن در رشد و بالندگی فرد در ابعاد مختلف و متعاقب آن توسعه و پیشرفت جامعه در زمینه‌های گوناگون، یکی از ارکان اساسی در حوزه تعلیم و تربیت، تقویت ابعاد ذهنی و فکری متربیان و متعلمان است. در این میان تفکر فلسفی به‌عنوان زیربنای فکری و سند برنامه درسی ملی نیز به‌عنوان نقشه راه برنامه‌های آموزشی و پرورشی، در پیشبرد هدف موردنظر، از اهمیت افزون‌تری برخوردار است. نتایج پژوهش حاضر، بیانگر توجه کافی سند به بحث تفکر و به‌ویژه تفکر فلسفی است اما توزیع نامتوازن و نامتوازن مؤلفه‌های آن، نشان‌گر کم‌توجهی آن به ابعاد گوناگون تفکر فلسفی است چراکه مؤلفه‌های مهمی مانند وحدت شخصیت و انعطاف‌پذیری مورد کم‌توجهی واقع شده‌اند که این امر در جهان کنونی که بیشتر مشکلات و ناسازگاری‌های انسان ناشی از عدم تفاهم و انعطاف‌پذیری فکری و عدم ثبات شخصیت و شیوع دروغ و افترا است، لازم می‌نماید سند برنامه درسی ملی با بازنگری و اصلاح در قسمت‌های مختلف آن، به این

ضعف توجه بیشتر نماید تا برنامه‌های آموزشی و تربیتی در جهتی حرکت نماید که برون‌داد نظام آموزشی، افرادی با ذهنیت فلسفی، قابلیت تحمل آرا و افکار دیگران باشند تا بتوانند در دنیایی بهتر، در سایه‌ی تفاهم و تساهل، به کمال مطلوب و سرمنزل مقصود دست یابند. در خصوص مؤلفه‌های دیگر همچون کنجکاوی و علاقه به ارزش‌های انسانی، بر مجریان و برنامه‌ریزان برنامه‌های درسی و آموزشی ملی لازم است تا ضمن تقویت آن‌ها، برنامه‌های عملیاتی‌تری برای اجرا در سطوح مختلف آموزشی طراحی نمایند تا این ابعاد از افکار و اندیشه‌های متریان تقویت گردد. در مورد مؤلفه‌های جامعیت، تعمق، نوجویی و استقلال رأی نیز با تدوین و اجرای برنامه‌های متناسب و ارزشیابی مستمر آن‌ها، در تقویت جنبه‌های یادشده از تفکر و اذهان متریان اقدام کرده و نقاط ضعف سند را در برخی قسمت‌ها، جبران نمایند. در مجموع نقاط قوت سند را می‌توان در توجه و تأکید بر مؤلفه‌های کنجکاوی و علاقه به ارزش‌های انسانی و نقاط ضعف آن را در کم‌توجهی به مؤلفه‌های وحدت شخصیت و انعطاف‌پذیری و همچنین توجه نامتعادل به تمام مؤلفه‌ها و نامتوازن در قسمت‌های مختلف سند، نشان داد. بر اساس یافته‌های تحقیق، پیشنهادها به مسئولین، مدیران و معلمان در رده‌های مختلف نظام آموزشی، ارائه می‌شود:

- با تحلیل محتوای کتاب‌های درسی، میزان هماهنگی و همسویی آن‌ها را با برنامه درسی ملی از نقطه‌نظر تفکر فلسفی و مؤلفه‌های آن، شناسایی کنند.

- با انجام تحقیقات شبه آزمایشی، میزان بهره‌مندی فراگیران را از مؤلفه‌های تفکر فلسفی شناسایی کرده و میزان همسویی نتایج آن را با تحقیق حاضر، بسنجند.

کتاب‌نامه

قرآن کریم

آذر، عادل (۱۳۸۰). بسط و توسعه روش آنتروپی شانون برای پردازش داده‌ها در تحلیل محتوی. فصلنامه

علمی-پژوهشی علوم انسانی دانشگاه الزهراء، سال یازدهم، شماره ۳۷ و ۳۸: ۱۸-۱

اسمیت، فیلیپ جی؛ گوردون هولفیش، اچ (۱۳۷۳). تفکر منطقی روش تعلیم و تربیت، ترجمه علی شریعتمداری. تهران: سمت.

اسمیت، فیلیپ جی (۱۳۷۰). ذهنیت فلسفی در مدیریت آموزشی، ترجمه محمدرضا بهرنگی. تهران: انتشارات گلچین.

پیترز، آراس و هرست، پل (۱۳۸۹). منطق تربیت. ترجمه فرهاد کریمی، تهران: انتشارات علمی فرهنگی

۶۲ بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های تفکر فلسفی در سند برنامه درسی ملی...

خوشبخت، فریبا؛ سهرابی، راضیه و البرزی، محبوبه (۱۳۹۲). مقایسه افسانه‌های ایرانی، کتاب‌های داستانی - تصویری ایرانی و کتاب‌های داستانی - تصویری خارجی بر مبنای مؤلفه‌های تفکر فلسفی. مطالعات ادبیات کودک، سال چهارم شماره ۱، بهار و زمستان ۹۲: ۹۱-۱۱۲

دلاور، علی (۱۳۸۰). مبانی نظری و عملی پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی. تهران: رشد
رئیس دانا، فرخ لقا (۱۳۸۹). سند برنامه درسی ملی ویژگی‌ها و گستره. رشد تکنولوژی آموزشی، دوره ۲۶، شماره ۴: ۲۴-۲۶.

سند برنامه درسی ملی آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران، نگاشت پنجم ۱۳۹۱ و ۱۳۹۰
سیف هاشمی، فخرالسادات و رجایی پور، سعید (۱۳۸۳). بررسی رابطه بین ذهنیت فلسفی و میزان خلاقیت مدیران مدارس متوسطه شهر اصفهان در سال تحصیلی ۸۲-۱۳۸۱. فصلنامه تعلیم و تربیت، شماره ۷۷: ۳۱-۶۴

شرفی، محمدرضا (۱۳۸۱). تفکر برتر. تهران: انتشارات سروش.

شریعتمداری، علی (۱۳۷۲). پرورش فکر. تهران: جامعه پژوهشگران

شریعتمداری، علی (۱۳۸۵). اصول و فلسفه تربیت. تهران: امیرکبیر

شعبانی، حسن (۱۳۸۲). روش تدریس پیشرفته و آموزش مهارت‌های راهبردی تفکر تهران سمت.

صمدی، پروین (۱۳۹۲). بررسی مقایسه‌ای انگیزش خانواده و معلمان به کنجکاوی کودکان پیش دبستانی. مطالعات روان‌شناختی، دانشگاه الزهراء، دوره ۹، شماره ۳، پاییز ۱۳۹۲: ۷۷-۵۳

عابدی، احمد و عریضی، حمیدرضا (۱۳۸۲). تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی برحسب سازه انگیزه پیشرفت. فصلنامه نوآوری‌های آموزشی، شماره ۵، سال دوم: ۵۲-۲۹

عباس زاده، علی (۱۳۷۴). بررسی تأثیر تفکر منطقی مدیران گروه‌های آموزشی بر روحیه مربیان در شهر تهران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته مدیریت آموزشی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرکز

فرمهبینی فراهانی، محسن و ملکی، مهدی (۱۳۹۱). تحلیل محتوای کتب درسی آموزش عالی از نظر میزان آموزش بهداشت جنسی. فصلنامه راهبردهای آموزش، دوره ۵، شماره ۲: ۸۲-۷۷

لیاقتدار، محمدجواد؛ عابدی، احمد و قضاوی، منصوره (۱۳۸۸). تحلیل محتوای کتاب‌های علوم تجربی دوره ابتدایی از لحاظ توجه به معضلات زیست‌محیطی. فصلنامه تعلیم و تربیت، شماره ۹۸: ۱۵۲-۱۲۷

مارزینو، رابرت. جی (۱۳۸۰). ابعاد تفکر در برنامه‌ریزی درسی و تدریس، ترجمه قدسی احقر. تهران: سیطرون نر، جورج (۱۳۶۹). هنر و علم خلاقیت. شیراز: دانشگاه شیراز

Brenifer O. Regard Critique Sur la Method Lipman. Diotime, 2004; (21). 1-17

Smith, PH.G (1956). Philosophic Mindedness in Educational Administration. The Ohio State University Press.

Dewey, J. (1966). Democracy and Education. New York: Macmillan Company

Marzano, r.j, and others (1988), dimension of thinking afram work for curriculum and instruction. Virginia: ascd

Lipman, M (2003). Thinking in education. New York: Cambridge University Press